

Strategia ochrony i kierunki realizacji celów ochrony

8 STRATEGIA PRODUKTU TURYSTYCZNEGO

Diagnoza zagospodarowania turystycznego potwierdziła stwierdzony w trakcie przygotowania poprzedniego planu ochrony brak skonkretyzowanego produktu turystycznego w Bolimowskim Parku Krajobrazowym. Pod pojęciem produktu turystycznego przyjmuje się taki pakiet usługowy z bazą noclegową, możliwościami aktywnego wypoczynku wraz z wypożyczalnią sprzętu, który umożliwiłby spędzenie czasu w miejscu docelowym. Profil kształtującego się produktu turystycznego BPK wyznaczają współczesne przekształcenia modelu turystyki w Polsce z dominującego dotychczas typu wypoczynkowego o charakterze masowym w kierunku zindywidualizowanej turystyki aktywnej. Stan ten nawiązuje do walorów przyrodniczych i krajobrazowych Parku, które charakteryzują się relatywnie dobrymi w skali Mazowsza uwarunkowaniami do uprawiania aktywnych form wypoczynku. Należą do nich:

- 1) rozległe powierzchnie leśne z fragmentami o urozmaiconej rzeźbie (wąwozy, jary – Rokity, Grabinki, miejscami krawędź doliny Rawki, np. w okolicach Ośrodka Sosenska) z silnie nachylonymi zboczami i znacznymi deniwelacjami przekraczającymi 6-8 metrów – pozwalające m.in. na realizację imprez, gdzie wymagana jest dobra orientacja w terenie, np. biegi, gry na orientację, a także eskapady wymagające wysiłku w celu pokonania trudnych odcinków;
- 2) wąwozy porośnięte dojrzałym wiekowo lasem i drzewami, których rozmiary pozwalają na wykorzystanie ich do turystyki aktywnej, m.in. mosty wiszące, „małpie gaje”, parki przygody;
- 3) główna rzeka Parku - Rawka o szerokości 4-8 m i głębokości 0,5 – 3 m pozwalająca na uprawianie spływów kajakowych o większych wymaganiach kwalifikacyjnych – mimo braku oficjalnego szlaku kajakowego, trasa spływu może być uznana jako uciążliwa;
- 4) występowanie zbiorników wodnych (głównie Ziemiary) oraz odcinków rzeki pozwalających na wykorzystanie rekreacyjne z miejscami kąpielowymi;
- 5) występowanie zbiornika wodnego Ziemiary pozwalającego na uprawianie sportów wodnych;
- 6) zróżnicowanie krajobrazowe Parku pozwalające na uprawianie różnorodnej turystyki rowerowej, konnej – zarówno rekreacyjnej, jak i przygodowo-sportowej.

Ważnym czynnikiem sprzyjającym rekreacji i turystyki aktywnej jest także infrastruktura obejmująca:

- 1) wypożyczalnię sprzętu, w tym: kajaki, rowery oraz ośrodki jeździeckie z dostępem do koni pod wierzch;
- 2) bazę noclegową o zróżnicowanym standardzie od klasy turystycznej po luksusową;
- 3) dobra komunikacja zewnętrzna Parku.

Przedstawione uwarunkowania przyrodnicze oraz tendencje w rozwoju turystyki wskazują, że optymalnym modelem turystyki w BPK powinna być turystyka aktywna (kwalifikowana) skierowana do indywidualnego odbiorcy. Sąsiedztwo ośrodków miejskich przede wszystkim Skierniewic i Żyrardowa, a także relatywnie bliska odległość od aglomeracji warszawskiej i Łódzkiej wskazują na konieczność dostosowania części Parku do turystyki masowej. Ponadto, na rozwój turystyki masowej mogą wpłynąć inwestycje, które w ciągu kilku lat zwiększą dopływ rekreantów do Parku (autostrada). Jednocześnie obecne zainwestowanie, zwłaszcza w rejonie zbiornika Ziemiary, a także w enklawie wewnątrzparkowej w okolicach Radziwiłłowa i Puszczy Mariańskiej wskazuje na podtrzymanie istniejącej w tych rejonach turystyki pobytowej związanej z koloniami domków letniskowych głównie dla mieszkańców Warszawy i Łodzi.

Obecnie na terenie Parku zaznacza się także brak produktu dla niepełnosprawnych, mimo intencji, jaką wykazuje w tym względzie Dyrekcja BPK proponując, aby jedna ze ścieżek dydaktycznych była w tym celu przystosowana.

8.1 Preferowane formy turystyki i rekreacji

Na obszarze BPK preferowane są różnorodne formy turystyki aktywnej:

- 1) wędrówki piesze po szlakach turystycznych i ścieżkach przyrodniczych, w tym wykorzystanie dodatkowych możliwości wynikających z uwarunkowań przyrodniczych - specjalistycznych ścieżek przyrodniczych poświęconych szczegółowym zagadnieniom, m.in. naturalnej sukcesji, kształtowaniu krajobrazu doliny rzecznej itp. oraz szlaków przygodowych, tj. takich które w całości lub na odcinkach wymagają wykazania się sprawnością fizyczną, np. poprzez przejście po mostach linowych (czasowych lub w obiektach zamkniętych), kładkach, lub intelektualną - tzw. trasy na orientację;
- 2) wycieczki rowerowe prowadzone urozmaiconymi krajobrazowo trasami - przy wykorzystaniu istniejących dróg (głównie nieutwardzonych - o mniejszej intensywności użytkowania przez zmotoryzowanych) oraz duktów;
- 3) spływy kajakowe Rawką, w tym w granicach Parku od Starej Rawy przez Doleck, Suliszew, Kamion, Budy Grabskie i dalej do Zbiornika Ziemiary z bazą i wypożyczalnią kajaków w Budach Grabskich oraz w gospodarstwach agroturystycznych;
- 4) dostęp obiektów i wybranych fragmentów szlaków dla niepełnosprawnych;
- 5) wędrówki konne z bazami w ośrodkach jeździeckich w Budach Grabskich, Józefowie, Rudzie, Nieborowie;
- 6) wędrówki zimą na nartach biegowych.

W granicach Parku proponowany jest także wypoczynek o charakterze pobytowym:

- 1) turystyka pobytowa związana z nauką jazdy konnej w ośrodkach w Budach Grabskich, Józefowie, Rudzie, Nieborowie z włączeniem innych form rekreacji;
- 2) turystyka pobytowa związana z uprawianiem sportów wodnych związana z bazami w Sosence oraz we wsi Joachimów Mogiły;
- 3) wypoczynek codzienny i świąteczny związany z bazą domków letniskowych głównie w północnej części Parku oraz w rejonie Bud Grabskich, a także w bezpośrednim sąsiedztwie w rejonie Radziwiłowa;
- 4) „zielona szkoła” z bazą w Wycześniaku.

Wypoczynek sezonowy związany ze zbiorem płodów runa leśnego (dotyczy głównie zbioru jagód i grzybów) wymaga odpowiedniego zabezpieczenia Parku przed nadmierną penetracją; chodzi tu o zatrzymanie rekreantów na brzegu lasu (patrz rozdz. 8.3. w części dotyczącej „bram do lasu”). Podobna sytuacja dotyczy wypoczynku nad Rawką na nieoznaczonych „dzikich” kąpieliskach, gdyż obecnie przyczynia się on do degradacji rezerwatu i korytarza ekologicznego, w więc wymaga szczegółowego potraktowania (patrz rozdz. 9 w części dotyczącej wytyczenia miejsc dopuszczonych do kąpeli nad Rawką).

8.2 Edukacja ekologiczna

Obecnie edukacja ekologiczna prowadzona jest aktywnie przez pracowników Parku, wykorzystujących zaprojektowane ścieżki dydaktyczne, w nieco mniejszym udziale przez Nadleśnictwa. Tu wyróżnia się Nadleśnictwo Radziwiłłów, w którym zaprojektowano jedną ścieżkę dydaktyczną. Jednak Nadleśnictwa, a także miasta w największym stopniu korzystające z zasobów Parku i jednocześnie z nim sąsiadujące, tj. Skierniewice i Żyrardów nie wspierają Parku w urządzaniu ścieżek dydaktycznych.

Na terenie Parku istnieje bogata sieć ścieżek dydaktycznych – 16, jednak wspomniane w części diagnostycznej problemy wskazują na konieczność ich weryfikacji i oznaczenia w taki sposób, aby jednoznacznie skierowane były do odbiorcy masowego (ścieżki powiązane z „bramami do lasu”), indywidualnego (głównie specjalistyczne) i/lub grup szkolnych. Wydaje się, że ze względu na sąsiedztwo dużych aglomeracji i mniejszych ośrodków miejskich proponowana liczba ścieżek jest odpowiednia, większość, co bardzo korzystne, ukazuje specyfikę walorów przyrodniczych oraz kulturowych BPK. W ramach weryfikacji ich przebiegu należałoby uwzględnić wskazanie dodatkowych punktów zwracających uwagę odwiedzających na takie cechy, jak funkcjonowanie doliny Rawki, zrównoważony krajobraz rolniczy, rola obszarów Natura 2000, a ze względu na sąsiedztwo inwestycji także takie, które ukazywałyby metody ograniczania niekorzystnego ich wpływu na środowisko. Chodzi tu zwłaszcza o projektowaną autostradę A-2. Konieczne jest także powiązanie ścieżek z infrastrukturą turystyczną, zwłaszcza parkingami.

W celu poprawy stanu środowiska na terenie Parku należy zaangażować lokalne szkoły tak, aby czuły się współodpowiedzialne za Park, a jednocześnie dałyby możliwość promowania własnej aktywności. Rozwiązanie takie polega na przyznaniu pod opiekę konkretnego obszaru lub odcinka szlaku, konkretnej grupie dzieci (jednej klasie), która regularnie zajmuje się jego sprzątnięciem (śmieci) i zwraca uwagę na elementy degradacji. W zamian przy wejściu na teren (odcinek szlaku) znajdujący się pod opieką stawiana jest tablica z informacją o opiekunach. Przykładem może być propozycja opieki nad ścieżką dydaktyczną w Rudzie dla klasy IV, której uczniowie (w podziale na grupy) systematycznie, co miesiąc porządkowałyby trasę ścieżki i informowali Dyрекcję Parku i/lub Nadleśnictwo o problemach, np. uszkodzona tablica, zaś przed wejściem na ścieżkę stałaby tablica informująca "Ścieżką przyrodniczo-leśną w Rudzie opiekuje się klasa IV w Szkole Podstawowej nr ...". Takie rozwiązania stosowane są aktywnie w wielu krajach europejskich. Podobne rozwiązania można by zastosować dla większości szlaków, oznaczonych ścieżek dydaktycznych i obiektów turystycznych w BPK.

Zwiększenie zaangażowania w stan środowiska na terenie BPK można będzie także uzyskać poprzez nawiązanie współpracy z odpowiedzialnymi za budowę autostrady A-2, przy której jak wspomniano warto by poprowadzić ścieżkę edukacyjną dotyczącą przekształceń środowiska przyrodniczego i krajobrazu (widok na autostradę, osłony dźwiękochłonne). Można w ten sposób wykorzystać ten negatywny dla rozwoju Parku czynnik do pokazania wzorcowego przykładu rozwiązania sytuacji konfliktowej wraz z ukazaniem modelowych przejść dla różnych grup zwierząt (most dla mniejszych zwierząt, estakada nad Rawką pozwalająca na przemieszczanie się większych gatunków oraz gatunków wodnych). Ponadto, przebieg licznych dróg krajowych i wojewódzkich przez Park pozwala na podjęcie działań edukacyjnych w zakresie ich użytkowania. Przykładem do wykorzystania może być stworzenie w izbie edukacyjnej możliwości dotknięcia sierści, futerek różnych zwierząt, np. w formie zagadek do rozpoznania (które to zwierzę?) z adnotacją, że (1) dotknij zwierzątko tutaj a nie w lesie, (2) zostały one zabite przez zbyt szybko jeżdżących kierowców (można przypuszczać, że dzieci jadące po raz kolejny z rodzicami zwracałyby uwagę na ograniczenie prędkości w lesie). Akcją taką mógłby wspomóc konkurs na znaki ostrzegające przed przekraczaniem dróg przez różne gatunki zwierząt (łośie, borsuki, kaczki, żaby). Wspomogłoby to akcję ratowania płazów, a także lepszą percepcję Parku.

Zwiększenie roli edukacyjnej Parku proponuje się podnieść poprzez przygotowanie wraz z nauczycielami okolicznych szkół scenariuszy lekcji terenowych z elementami badań własnych, np. obserwacje hydrologiczne (sprawdzanie stanów wód) na Rawce oraz w sąsiedztwie zbiornika Joachimów - Ziemiary, ale także obserwacje tempa erozji w korycie Rawki, zmienność fenologiczną poszczególnych zbiorowisk, skutki obniżania się poziomu wód itp.

Kolejnym niezbędnym działaniem jest uzupełnienie obecnej strony internetowej Parku, która jest w trakcie przebudowy. Proponuje się także, aby w wersji angielskiej witryny stosować nazwę Bolimowski Regional Park – tłumaczenie bezpośrednie jako Bolimowski Landscape Park daje niewłaściwe skojarzenia z parkami historycznymi z XIX w.

8.3 Zasady funkcjonowania turystyki w Parku

W bieżącej strategii adaptuje się zasady funkcjonowania turystyki zawarte w dotychczasowym planie ochrony. Należą do nich:

- 1) usankcjonowanie w praktyce nadrzędności ochrony środowiska nad użytkowaniem turystycznym BPK, co wynika z wrażliwości siedlisk Parku, sąsiedztwa ośrodków miejskich oraz planowanych inwestycji – zwłaszcza należy rozważyć sposób rozwiązania konfliktu w zakresie wykorzystania turystycznego rezerwatu Rawka oraz w porozumieniu z nadleśnictwami wdrożenie projektowanego systemu obsługi ruchu turystycznego, zwłaszcza uzupełnienie parkingów i stworzenie „bram do lasu”;
- 2) wprowadzanie na obszar Parku przyjaznych środowisku form turystyki i ich odpowiednią promocję – rozwój indywidualnych form turystyki, ale także ze względu na położenie - uzupełnienie systemu obsługi turystów o elementy umożliwiające masowy ruch turystyczny;
- 3) podjęcie działań ekologicznych dotyczących istniejącego zagospodarowania i użytkowania turystycznego;
- 4) powiązanie bezpośredniej obsługi turystów ze społecznością lokalną i zainteresowanie społeczności lokalnej funkcjonowaniem i ochroną Parku;
- 5) zwiększenie rentowności produktu turystycznego poprzez m. in. rozszerzenie oferty programowej i jej przedłużenie na okres całego roku;
- 6) rozwój różnych form turystyki związanych ze specyfiką Parku.

Ponadto, ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo ośrodków miejskich proponuje się umieszczenie obiektów rekreacyjnych dla szerszych grup społeczeństwa przy granicach Parku, tak aby zapewnić łatwy dostęp i jednocześnie skupić masową turystykę w wybranych, kontrolowanych miejscach oraz ograniczyć penetrację Parku przez tą grupę turystów. Realizację tego postulatu można zapewnić poprzez stworzenie tzw. „bram do lasu”, czyli miejsc piknikowych, które obok możliwości parkowania zagwarantują atrakcyjność pobytu. Stworzenie „bram do lasu” umożliwi zatrzymanie masowej rekreacji w obszarach o mniejszym stopniu wrażliwości na przekształcenia i wyeliminuje związane z tym typem rekreacji zagrożenia.

Dodatkową zasadą, która wymaga wprowadzenia jest także konieczność rozłączenia użytkowania szlaków i dróg oraz eliminacji konfliktów związanych z ich użytkownikami. Dotyczy to zwłaszcza szlaków do jazdy konnej. Obecnie wyznaczone szlaki do jazdy konnej nie pokrywają się z przebiegiem szlaków turystycznych PTTK i ścieżek dydaktycznych i tą zasadą należy kierować się w przyszłości przy wytyczeniu kolejnych szlaków konnych.

Spełnienie powyższych zaleceń wymaga koordynacji działań nad systemem rekreacji dla Parku – ścisłej współpracy wszystkich podmiotów związanych z rekreacją na terenie BPK tak, aby lokalizacja takich obiektów jak „bramy do lasu” wraz z parkingami powiązana była z punktami startowymi ścieżek przyrodniczych (dydaktycznych), szlaków turystycznych itp.

oraz nawiązywała do obszarów o obecnie największym natężeniu penetracji. Kluczowym elementem w tym systemie jest informacja dostępna w miejscach strategicznych, tzn. tablice dobrze widoczne z dróg dojazdowych, natomiast broszury i inne materiały powinny być osiągalne „w terenie”. Dotychczas broszury są na terenie Parku dostępne w kilku miejscach, m.in. w pracowni terenowej w Budach Grabskich, ale także w ośrodkach rekreacyjnych, np. w Sosence, ponadto w oddziałach PTTK w Żyrardowie, Łowiczu i Skierniewicach. Byłoby korzystne, aby mapy czy broszury dostępne były także w punktach gastronomicznych i usługowych (sklepy) położonych w Parku i jego najbliższym sąsiedztwie.

9 KIERUNKI ROZWOJU ZAGOSPODAROWANIA TURYSTYCZNEGO

9.1 Restrukturyzacja istniejącego zagospodarowania turystycznego

Obecne zagospodarowanie turystyczne BPK jest niewystarczające. Do działań restrukturyzacyjnych istniejącego zagospodarowania i użytkowania turystycznego należy:

1. **Poprawa koordynacji działań** nad stworzeniem systemu turystyki i rekreacji na terenie Parku – współdziałanie pracowników Parku z nadleśnictwami i samorządami, a także miastami Skierniewice i Żyrardów, tak aby elementy infrastruktury turystycznej tworzyły spójny układ nie kolidujący ze sobą, a ścieżki edukacyjne stały się uzupełnieniem szlaku turystycznego; obecnie brak jest takich powiązań.
2. **Eliminacja konfliktów pomiędzy użytkownikami Parku** - konieczne jest ograniczenie kolizyjnych połączeń szlaków i ścieżek dydaktycznych z drogami o intensywnym użytkowaniu, a także uzupełnienie sieci parkingów leśnych, zwłaszcza przy drogach przecinających większe kompleksy leśne tak, aby wyeliminować zagrożenie związane z masowym pozostawianiem samochodów na poboczach dróg w sezonie grzybowym. W celu poprawy bezpieczeństwa na drogach konieczne jest także ustawienie sezonowych znaków ograniczenia prędkości na drodze nr 719 przecinającej główny kompleks leśny BPK. Z uwagi na odnotowywane kolizje zwierząt z samochodami, działanie to będzie jednocześnie sprzyjać ochronie fauny.
3. **Poprawa informacji o Parku:**
  - 1) wydanie w ciągu 1 - 4 lat nowej mapy BPK z oznaczonymi ścieżkami przyrodniczymi (dydaktycznymi) oraz wszystkimi elementami infrastruktury rekreacyjnej,
  - 2) wznowienie broszury o Parku wraz z odpowiednimi mapami pozwalającą na samodzielne poruszanie się po Parku (zaznaczenie wszystkich dróg i duktów leśnych!),
  - 3) uczytelnienie tablic istniejących na terenie BPK, m.in. informujących o miejscach wypoczynkowych, np. przy parkingu przy drodze Warszawa – Skierniewice

(konieczne jest oznaczenie po dwóch stronach drogi wraz z informacją o miejscu wypoczynkowym) oraz ścieżkach przyrodniczych; drogowskazy należy sytuować na początku i na końcu szlaków lub ścieżek, w miejscach przecinania się szlaku turystycznego z większymi drogami leśnymi oraz drogami obsługiwanymi przez komunikację publiczną; postuluje się wprowadzenie znaków informujących o skrzyżowaniu drogi publicznej ze szlakiem turystycznym umożliwiającym bezpieczne przekraczanie drogi przez turystów, konieczne jest także wprowadzenie drogowskazów wiodących z miast – ze Skierniewic i Żyrardowa.

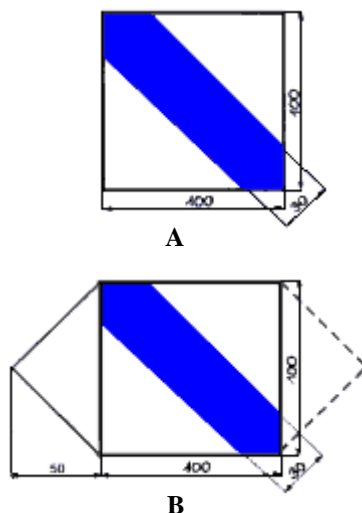
4. Poprawa stanu istniejących miejsc wypoczynkowych – poprzez renowację i uzupełnianie wyposażenia miejsc istniejących oraz ich właściwe oznaczenie w terenie i na dostępnych mapach, w tym:

- 1) postuluje się wprowadzenie czytelnych z dróg głównych oznaczeń miejsc parkingowych:
  - a) w miejscowości Ruda – Bartniki, o miejscu wypoczynkowym przy gajówce w Rudzie,
  - b) przy drodze nr 719,
  - c) przy drodze nr 70;
- 2) w celu poprawy bezpieczeństwa na drogach zaleca się urządzenie miejsc parkingowych (przy wykorzystaniu istniejących zatok) dla 4 - 6 miejsc postojowych każdy w następujących lokalizacjach:
  - a) przy drodze Ruda - Bartniki, przy drodze 719 oraz 70,
  - b) na drodze wojewódzkiej Skierniewice - Bolimów postuluje się wyraźne oznakowanie parkingu leśnego oraz wprowadzenie 2 - 4 zatok parkingowych,
  - c) Żyrardów – Skierniewice wprowadzenie 2 zatok parkingowych.

5. Modyfikacja ścieżek przyrodniczych tak, aby były one dostępne dla masowych i indywidualnych turystów – chodzi tu o docelowe przekształcenie tras ścieżek tak, aby spełnione były następujące postulaty:

- 1) przebieg ścieżek dostępnych dla odbiorcy masowego powinien nawiązywać do układu „bram do lasu”,
- 2) przebieg ścieżek powinien mieć charakter rozłączny czyli nie powinny się wzajemnie pokrywać - gdy zbyt wiele ścieżek skupionych jest w jednym miejscu utrudnia to orientację w terenie i zniechęca do kolejnej wycieczki do BPK,
- 3) zaleca się aby ścieżki skierowane do turystów indywidualnych oznaczone były standardowym znakiem w terenie - przekreślony biały kwadrat (por. <http://www.pttk.pl/aktywna/znaki.php>).

Rys. 16. Znaki określające przebieg ścieżek dydaktycznych (naukowych)

A - znak podstawowy, kwadratowy o boku 100 mm z kolorowym paskiem o szerokości 30 mm biegnącym po przekątnej z lewego górnego rogu do prawego dolnego;

B - znak zmiany kierunku przebiegu ścieżki dydaktycznej stanowi znak podstawowy z dodanym z lewej lub prawej strony białego trójkąta o wysokości 50 mm.

- 4) jeśli niektóre trasy ścieżek proponowane są dla grup turystów, np. klas, uczestników kolonii itp. wraz z przewodnikiem (osobą z Parku), a nakładają się częściowo na ścieżki dla turystów indywidualnych niekoniecznie muszą być prezentowane w broszurach ogólnodostępnych zestawiających różne ścieżki dydaktyczne, gdyż sprzyja to niejasności w kwestii wyboru ścieżki,
  - 5) zaleca się, aby ścieżki były choć w niewielki stopniu scharakteryzowane w terenie – w minimalnym zakresie dotyczy to przystanku początkowego i końcowego ścieżki,
  - 6) zaleca się, aby system ścieżek był powiązany z pozostałymi elementami infrastruktury turystycznej – parkingi, miejsca wypoczynkowe, „bramy do lasu” itp.,
  - 7) w sytuacji, gdy ulegnie zmianie lokalizacja siedziby Dyrekcji Parku zaleca się modyfikację przebiegu ścieżek; obecnie znaczna część ścieżek zaczyna się lub kończy w Budach Grabskich.
6. **Poprawa oferty istniejących szlaków PTTK** – poprzez utrzymanie istniejących szlaków turystyki pieszej i rowerowej oraz renowacji i uzupełnienia oznaczeń na ich trasach, jak również urządzeń turystycznych, tj.: miejsca odpoczynku z wiatami, ławki, oznakowanie i drogowskazy. Projektowane trasy są miejscami trudne w orientacji, konieczne jest ich zweryfikowanie także względem nowych inwestycji, które zmieniły dostępność terenu. Uzupełnienie szlaków PTTK w rejonach najczęściej uczęszczanych o niewielkie pętle możliwe do przejścia w czasie 0,5 – 2 godziny (w miarę możliwości na styku z „bramami do lasu”) prowadzące z powrotem do głównego szlaku, zachęciłyby turystów do wielokrotnego odwiedzania trasy i korzystania z różnych jej „odgałęzień”. Do wyboru odpowiednich miejsc można wykorzystać opisane w przewodnikach odgałęzienia szlaków

lub proponowane trasy wędrówek (np. w porozumieniu z L. Herzem – autorem projektu szlaków turystycznych w Parku). Proponuje się także wytypowanie szlaków dostosowanych do wykorzystania dla narciarstwa śladowego.

9.2 Rozwój nowej infrastruktury turystycznej

Poniżej przedstawiono nowe proponowane elementy zagospodarowania turystycznego zalecane na terenie BPK:

1. Stworzenie systemu dodatkowych miejsc wypoczynkowych:

- 1) w porozumieniu z Nadleśnictwami należy stworzyć układ tzw. „bram do lasu” w rejonach o największej penetracji turystycznej:
  - a) w sąsiedztwie Skierniewic (Wariant I przy drodze 705, wariant II w sąsiedztwie ul. Działkowej przy początku rowerowego szlaku turystycznego),
  - b) w sąsiedztwie Żyrardowa (przewidując układ nowej obwodnicy),
  - c) w rejonie Bolimowa przy drodze 719 lub w rejonie zbiornika Ziemiary,
  - d) w rejonie Nieborowa - optymalnie w rejonie przyszłego Parku Ekologicznego,
- 2) wyposażenie „bram do lasu” w terenowe urządzenia rekreacyjne oraz niezbędną infrastrukturę techniczną:
  - a) stoły i ławy częściowo z zadaszeniem,
  - b) miejsca na ogniska, które w porozumieniu z Nadleśnictwami należy uzupełniać w chrust (aby wyeliminować zbieranie chrustu i niszczenie runa w sąsiedztwie „bramy do lasu”),
  - c) pompę (samowylączającą się w celu ograniczenia zużycia wody) zapewniającą wodę, której otoczenie ułatwiałoby jej wykorzystywanie (wysypanie żwirem otoczenia pompy tak, aby niezależnie od warunków pogodowych można było z niej korzystać),
  - d) plac zabaw dla dzieci zbudowany z materiałów przyjaznych środowisku (głównie drewnianych) uzupełniony o zabawki edukacyjne, np. tor przeszkód z rozpoznawaniem różnych drzew lub kładki z wrytymi tropami zwierząt,
  - e) toaleta i kosze na odpady,
- 3) opracowanie koncepcji krótkich tras spacerowych, związanych z „bramami do lasu”, tworzących pętle możliwe do przejścia pieszo w ciągu 0,5 - 2 godzin; trasy ich przebiegu należy koordynować w porozumieniu z PTTK¹,

---

¹ Szlaki spacerowe to szlaki lokalne przeznaczone głównie do wędrówek jednodniowych i spacerów w pobliżu dużych aglomeracji (Staffa 2004)

- 4) stworzenie systemu informacji o „bramach do lasu”; znaki informacyjne powinny znajdować się w ich bezpośrednim sąsiedztwie, ale również przy głównych drogach dojazdowych do nich.
2. **Wytyczenie i urządzenie miejsc dopuszczonych do kąpiei nad Rawką**, o ile plan ochrony rezerwatu „Rawka” nie będzie stanowił inaczej, w tym:
  - a) uwzględnienie miejsc tradycyjnie wykorzystywanych jako kąpieliska:
    - w strefie PWE 2 przy PKP Rawka oraz przy młynie w Rudzie,
    - w strefie PWE 3 „tzw. Oberwanka” oraz przy młynie w Samicach,
    - w strefie PWE 4 w Kamionie,
    - w strefie PWE 5 w Dolecku i Suliszewie,
  - b) lokalizacja w oddaleniu od koryta rzeki elementów towarzyszących kąpieliskom (parkingi, kosze na odpady, toalety).
3. **Zagospodarowanie rekreacyjne zbiornika Joachimów - Ziemiary**, w tym:
  - 1) przygotowanie części brzegów zbiornika do rekreacji z zejściami do wody, wytyczonymi kąpieliskami i plażami,
  - 2) drogi dojazdowe do zbiornika i parkingi proponuje się zlokalizować poza doliną Rawki.
4. **Wyznaczenie tras widokowych** wzdłuż krawędzi doliny Rawki wraz z otwarciem panoramy.
5. **Wyznaczenie miejsc wodowania** (startu – kilku w zależności od planowanej długości spływów) i zakończenia dla spływów kajakowych **oraz miejsc postojowych i jednego miejsca biwakowego dla kajakarzy** w porozumieniu z gospodarstwami w Samicach lub Budach Grabskich; postuluje się, aby miejsca te były zgodne z tradycyjnymi terenami wodowania kajaków, m.in. w Dolecku i Suliszewie.
6. **Opracowanie koncepcji oraz wytyczenie dodatkowych specjalistycznych ścieżek przyrodniczych lub uzupełnienie istniejących** o tematykę ukazującą specyfikę BPK, taką jak: zrównoważone krajobrazy rolnicze, minimalizacja negatywnych skutków budowy autostrady w sąsiedztwie terenów cennych przyrodniczo, obszary Natura 2000 i ich rola w ochronie przyrody.
7. **Opracowanie koncepcji oraz wytyczenie ścieżek przygodowych:**
  - 1) wymagających wysiłku fizycznego jako odpowiedź na zmianę modelu turystyki (przejście po stworzonych okresowo mostach linowych, kładkach itp.); pod kątem ekoturystyki zaleca się wykorzystanie m.in. wąwozu Rokity,
  - 2) wymagających wysiłku intelektualnego, m.in. ścieżek azymutowych do indywidualnego lub w małych grupach pokonywania tras lub tzw. „chińskich biegów na orientację”, gdzie za pomocą specjalnych piktogramów (rysunków)

przedstawiających charakterystyczne elementy infrastruktury i krajobrazu pozwala się na niebanalne wędrowanie; informacje o tych trasach mogą być propagowane podobnie jak obecnie ścieżki dydaktyczne w BPK, tj. w odpowiednich broszurach z mapami i opisami.

8. **Opracowanie koncepcji i wyznaczenie tras dla osób niepełnosprawnych wraz z miejscami wypoczynkowymi** w miejscach umożliwiających dogodny dojazd, a jednocześnie zapewniających szeroką gamę doznań, np. widoki, różnorodność krajobrazowa, szum rzeki, kontakt ze zwierzętami; obecna propozycja ścieżki dla niepełnosprawnych nie spełnia tych wymogów; proponuje się, aby miejsce wypoczynkowe zlokalizować w sąsiedztwie doliny Rawki.

Fot. 17. Takie mosty można okresowo instalować przy wykorzystywaniu wąwozów dolinek bocznych Rawki

9. **Uzupełnienie układu szlaków rowerowych** tak, aby tworzyły trasy stanowiące pętle oraz aby ich miejsca początkowe związane były z lokalizacją parkingów.

10. **Wyznaczenie rowerowych szlaków tranzytowych przez teren Parku**, np. wiodących z Puszczy Kampinoskiej przez BPK do Skierniewic i Żyrardowa.

11. **Wprowadzenie społecznego opiekuna trasy spływu kajakowego**, np. we współpracy z ośrodkiem Sosenska lub Wyższą Szkołą Ekonomiczno-Humanistyczną w Skierniewicach, Kierunek Ochrona i Kształtowanie Środowiska (obowiązkowe praktyki uczniów), w celu oczyszczania rzeki (odpady); nie chodzi tu jednak o eliminowanie przeszkód na rzece - powalone drzewa powinny być pozostawione tak ze względów przyrodniczych, jak i uatrakcyjnienia szlaku, jednocześnie ograniczają one dostęp masowych turystów do tej trasy wodnej.

Fot. 18. Szlak kajakowy „dla aktywnych” wymaga pozostawienia powalonych drzew, a więc zgodnie z zasadami ochrony rezerwatowej Rawki

12. **Wyznaczenie lokalnie cennych obiektów krajobrazowo-przyrodniczych tzw. landmark** (charakterystycznych punktów łatwych do identyfikacji), które w przyszłości mogą przysłużyć się do budowania *genius loci* (ducha miejsca) obszaru – mogą to być

m.in. kolejne pomniki przyrody, punkty widokowe itp. tak, aby tożsamość BPK była jednoznacznie kojarzona z konkretnymi walorami przyrodniczo-krajobrazowymi. Chodzi tu o stałe promowanie kluczowych elementów BPK – Rawki i Nieborowa. Dotyczy to także porozumienia, aby foldery i przewodniki związane z Nieborowem wskazywały na powiązania przyrodnicze i krajobrazowe z BPK.

Do realizacji przedstawionych wyżej propozycji związanych z rozwojem nowej infrastruktury turystycznej można skorzystać z różnorodnych instrumentów finansowych, m.in. Funduszy Strukturalnych Unii Europejskiej pozwalających tak na przygotowanie projektu, jak i jego wdrożenie. Do Funduszy takich należy np. Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego EFRRE, którego działalność koncentruje się na współfinansowaniu zadań wspierających m.in. rozwój turystyki oraz inwestycji w dziedzinie kultury (patrz Portal Funduszy Strukturalnych www.fundusze-strukturalne.gov.pl). Również fundusze wspierające ochronę i poprawę stanu środowiska (np. Life +) mogłyby wesprzeć przedsięwzięcia związane z ograniczeniem negatywnych skutków wynikających z nadmiernej eksploatacji turystycznej obszarów o wysokich walorach przyrodniczych.

Wnioski dotyczące realizacji proponowanych działań mogą być składane przez zespół partnerów wdrażających projekty związane z turystyką (np. uczelnie specjalizujące się w tej dziedzinie - kierunek Architektura Krajobrazu, Turystyka itp.) lub działających na terenie objętym wnioskiem (urzędy gmin, starostwa powiatowe, nadleśnictwa).

Atutem działalności tych źródeł finansowania jest konkursowy sposób przyznawania dotacji, tzn. z grupy złożonych wniosków do realizacji wybierane są najlepiej wpisujące się w cele działania tych funduszy, a także wieloletnie zabezpieczenie finansowania zadań.

Fundusze Strukturalne ulegają częstym zmianom funkcjonowania, w tym zasad udzielania wsparcia finansowego, stąd konieczne jest stałe śledzenie nowych możliwości pozyskania środków na omawiane cele. Podobnie pozytywne skutki może przynieść wymiana doświadczeń z innymi parkami odpowiadającymi naszym parkom krajobrazowym bądź instytucjami prowadzącymi zbliżoną działalność, np. w zakresie edukacji ekologicznej funkcjonującymi w innych krajach. Fundusze na wymianę doświadczeń z zagranicą można pozyskiwać z różnych instytucji, w tym Funduszu Wyszehradzkiego (www.visegradfund.org), Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (http://www.ekoportal.pl/jetspeed/portal/portal/Fundusze_UE/Fundusze_po_2006/projekty_o_peracyjny_i_s.psm) i wielu innych.

9.3 Propozycje działań w celu rozwoju produktu turystycznego

Proponowany produkt turystyczny powinien nawiązywać do walorów przyrodniczo-krajobrazowych BPK i uwzględniać edukację ekologiczną. Proponowane działania mające na celu promowanie turystyki aktywnej winny obejmować:

- 1) przygotowanie spójnego systemu edukacji ekologicznej w podziale na edukację indywidualną oraz grupową wraz z rozdzielaniem ścieżek dydaktycznych i oznaczeniem tych, które powinny być ogólnodostępne;
- 2) ponowne utworzenie obiektu typu „zielona szkoła” współdziałającej z Bolimowskim Parkiem Krajobrazowym;
- 3) zrealizowanie Parku Ekologicznego na Polu Nieborowskim, który mógłby stać się wizytówką Parku i punktem lokalizacji Pracowni Terenowej BPK. W tym celu można skorzystać z doświadczeń leśników łotewskich z Parku Przyrody Tervetes (<http://www.tervetesnov.lv/turism.htm>), gdzie zaproponowano swoisty park zabaw. Wykorzystano do tego celu lokalne podania i legendy, z których postacie pojawiają się na trasach zwiedzania Parku. Wszystkie elementy zrobione są z materiałów naturalnych. Park Ekologiczny można uzupełnić o minizoo dla najmłodszych z możliwością bezpośredniego kontaktu ze zwierzętami. W celu realizacji przedsięwzięcia można by wykorzystać częściowo kompensację za pogorszenie walorów przyrodniczych i krajobrazowych Parku w związku z realizacją planowanej autostrady A-2 i planowanej szybkiej kolei TGV. Poniżej przedstawiono przykładowe rozwiązania do wykorzystania w proponowanym projekcie.

Fot. 19. Park Tervetes, Łotwa - Wioska krasnoludków

Fot. 20. Park Tervetes, Łotwa, plac zabaw

Fot. 21. Park Tervetes, Łotwa – plac zabaw

Fot. 22. Park Tervetes, Łotwa – ścieżka krasnoludków

- 4) propagowanie ekoturystyki jako elementu turystyki aktywnej, poprzez stworzenie sieci tematycznych szlaków przyrodniczo-przygodowych (broszury!);
- 5) propagowanie agroturystyki, m.in. poprzez zorganizowanie bezpłatnego kursu informacyjnego – szkoleniowego dla potencjalnych usługodawców;
- 6) reaktywacja Stowarzyszenia Przyjaciół Bolimowskiego Parku Krajobrazowego, które sprzyjałoby propagowaniu wiedzy o Parku oraz przeprowadzeniu szkoleń dla społecznych opiekunów - przyjaciół Parku adresowanych głównie do mieszkańców Skierniewic i Żyrardowa, ale także Łodzi ; można w tym celu wykorzystać istniejące organizacje pozarządowe;
- 7) dbanie o wizerunek Parku w materiałach informacyjnych dotyczących Skierniewic i Żyrardowa w kontekście zwłaszcza turystyki aktywnej i rekreacji;
- 8) wykorzystanie projektowanej autostrady A-2, która wpłynie na walory przyrodnicze i krajobrazowe BPK oraz jego dostępność turystyczną, do wsparcia finansowego przedsięwzięć promocyjnych; Bolimowski Park Krajobrazowy jest najbliższej Warszawy i Łodzi zlokalizowanym parkiem krajobrazowym, który ulegnie przekształceniu przy budowie autostrady, stąd modelowe rozwiązania mogłyby stać się wskazówkami do rozwiązywania zbliżonych sytuacji konfliktowych w innych parkach;
- 9) stworzenie cyklicznych sesji naukowych, np. co 3 – 5 lat poświęconych badaniom i turystyce Parku we współpracy z uczelniami z Łodzi i Warszawy;
- 10) organizacja plenerów rysunkowych, malarskich i fotograficznych;
- 11) wykorzystanie współpracy z uczelniami z Łodzi i Warszawy do opracowania systemu obsługi ruchu turystycznego na terenie Parku²;

---

² Obecnie przygotowywana jest w Katedrze Architektury Krajobrazu Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego praca inżynierska, której celem jest optymalizacja ruchu rowerowego w Bolimowskim Parku Krajobrazowym.

- 12) poprawa jakości wód Rawki w celu jej wykorzystania rekreacyjnego (ustalenia w zakresie sposobów poprawy jakości wód rzeki Rawki zawiera Operat ochrony zasobów przyrody nieożywionej).

9.4 Zintegrowany system informacji turystycznej i obsługi ruchu turystycznego

Konieczne jest stworzenie systemu informacji turystycznej o Parku, który obejmowałby:

- 1) mapę Parku zawierającą wszystkie drogi i dukty leśne, szlaki i ścieżki dydaktyczne, jak również opisy proponowanych szlaków nie wymagających oznaczeń w terenie, np. szlak rowerowy, szlaki przygodowe (azymutowe, chińskie, do poruszania się po których wystarczy opis, np. właśnie na tylnej stronie mapy lub w odpowiednich broszurach), trasy kajakowe i narciarskie. Park jest na tyle rozległy obszarowo, że mapa ta winna być dostępna w skali 1: 50000 lub zbliżonej (np. 1: 70 000);
- 2) broszurę poświęconą BPK (kilkanaście stron) z charakterystyką wszystkich obecnie ogólnodostępnych ścieżek dydaktycznych oraz dostępnych szlaków PTTK, z możliwościami ich wykorzystania poprzez różne formy turystyki aktywnej, walorami przyrodniczymi, kulturowymi, a pozwalającymi jednocześnie samodzielnie poruszać się np. po ścieżkach dydaktycznych;
- 3) wprowadzenie drogowskazów eliminujących istniejące problemy z bezpieczeństwem (nieprzejezdny dla rowerów szlak pieszy), dezorientacją (jednoznaczne oznaczenie szlaku PTTK, oznaczenie ścieżek dydaktycznych) oraz informujących czytelnie o miejscach wypoczynkowych, a także o kierunku dotarcia do Parku z głównych dróg sąsiadujących z nim;
- 4) wprowadzenie „bram do lasu” – w optymalnej wersji czterech: koło Skierniewic, Żyrardowa, Bolimowa i Nieborowa z odpowiednim wyposażeniem (patrz wyżej).

10 PROGNOZA ROZWOJU TURYSTYKI W PERSPEKTYWIE 20 LAT

10.1 Wariant ochrony zachowawczej – utrzymanie aktualnych trendów

Park nadal będzie miał znaczenie regionalne, jednak będzie pozostawał poza świadomością mieszkańców Mazowsza jako obszar predysponowany do turystyki aktywnej. Służyć będzie przede wszystkim mieszkańcom Skierniewic i Żyrardowa, a także Warszawy i Łodzi jako obszar letniskowy, sezonowo do pozyskiwania płodów runa leśnego oraz jako miejsce wypoczynku biernego nad Rawką („dzikie” kąpieliska) i zbiornikiem w Ziemiarach (kąpieliska). Rawka będzie wykorzystywana okazjonalnie przez zapalonych kajakarzy do

spływów. Zatem walory BPK do uprawiania turystyki aktywnej w niewielkim stopniu będą wykorzystane w oparciu o istniejące bazy (ośrodki jazdy konnej itp.). Nie nastąpi wzmocnienie identyfikacji mieszkańców okolicy z Parkiem, co w rezultacie przyczyni się do pogorszenia stanu środowiska (degradacja wynikająca z zaśmiecania, nadmiernej eksploatacja płodów runa leśnego, parkowania w miejscach nieprzystosowanych).

Ze względu na chęć przekształcenia Rawki w rzekę o większym dostępie dla tzw. „niedzielnich turystów” i ułatwienia spływów kajakowych może nastąpić zredukowanie utrudnień na rzece (wycinanie zwalonych drzew), co spowoduje w rezultacie obniżenie lub zdegradowanie walorów rzeki. Związana z tym procesem zwiększona liczba spływów kajakowych w nieprzygotowanych miejscach startu i zakończenia spływu doprowadzi do zniszczeń brzegu rzeki (konieczność podjazdu samochodami na brzeg rzeki w celu przetransportowania kajaków). W rezultacie szansa na wykorzystanie Rawki jako rzeki o wysokich walorach do uprawiania ekoturystyki zostanie niezrealizowana.

Zwiększonej presji będą podlegały obszary już dziś intensywnie użytkowane, które w rezultacie spowodują:

- 1) w rejonie Zbiornika Ziemiary zwiększenie degradacji doliny Rawki przez masowe uprawianie rekreacji bez odpowiednio przygotowanego terenu;
- 2) kompleksy leśne w rejonie Skierniewic, Żyrardowa i Joachimowa - Mogiły zostaną całkowicie zdegradowane przez mieszkańców, ze względu na brak infrastruktury turystycznej, głównie „bram do lasu” skupiających główne natężenie rekreantów i innych propozycji rekreacyjnych przy jednocześnie bardzo słabym oznaczeniu tras turystycznych w Parku;
- 3) powstawanie nowych, nielegalnych miejsc wypoczynkowych z miejscami na ognisko, pozbawionych toalet, bez uzgodnienia z odpowiednimi władzami (nadleśnictwo, Dyrekcja Parku);
- 4) wzrost konfliktów pomiędzy użytkownikami Parku, głównie grzybiarzami wykorzystującymi drogi publiczne i parkującymi wzdłuż ich poboczy w związku z brakiem odpowiednich oznaczeń w terenie o istniejących miejscach parkingowych; brak informacji wpłynie także na wzrost konfliktów wynikających z wkraczających nowych agresywnych form rekreacji na teren Parku.

Fot. 23. Pojazdy parkujące na poboczu drogi do wsi Bartniki – w sezonie grzybowym

Nie wykorzystanie realizacji autostrady A-2 do popularyzacji walorów Parku i wzorca rozwiązań konfliktowych może przyczynić się do pogorszenia postrzegania Parku jako obszaru o zdegradowanych walorach, a „odcięcie” Nieborowa przyczyni się do marginalizacji Parku w ofercie turystycznej południowego Mazowsza. Informacja przy planowanym Miejscu Obsługi Podróżnych w okolicach Nieborowa nie spełni wystarczająco funkcji popularyzacji Parku.

Niekorzystnie na funkcje edukacyjne Parku wpłynie brak powiązań z „zielonymi szkołami”.

Brak odpowiedniej informacji o Parku i możliwościach jego edukacyjnego (ścieżki) i turystycznego wykorzystania ograniczy rozwój nowych form turystyki aktywnej, a także stopniowo odwróci zainteresowanie potencjalnych turystów w kierunku sąsiednich obszarów o funkcjach rekreacyjnych podobnie skomunikowanych, ale z lepiej rozwiniętą informacją turystyczną i/lub o lepszym przekazie medialnym.

10.2 Wariant ochrony aktywnej – pełna realizacja ustaleń planu ochrony

Wzrośnie ranga Parku jako obiektu istotnego dla uprawiania turystyki aktywnej na Mazowszu. Jednocześnie nie zostaną zdegradowane unikalne walory rzeki Rawki. Powalone drzewa znaczące tak dla funkcjonowania przyrodniczego, a stanowiące atrakcję turystyczną przy pokonywaniu rzeki pozostaną na miejscu. Usunięte będą jedynie te ich części, które udroźnią trasę spływu. Odpowiednio przygotowane miejsca wodowania kajaków z podjazdem dla samochodów zlokalizowanym poza rezerwatem (10 m od koryta rzeki) pozostawią nie zdegradowane brzegi rzeki. Wzrośnie oferta form turystyki aktywnej uprawianych na terenie Parku, co pozwoli na zwiększenie oferty ośrodkom turystycznym, a także zwiększy zainteresowanie bazą noclegową i generalnie przyczyni się do spopularyzowania wiedzy o Parku.

Nastąpi zmiana w nastawieniu mieszkańców do Parku wraz z rozwinięciem poczucia współodpowiedzialności za stan środowiska i wykorzystanie turystyczne Parku, do czego przyczyni się zaktywizowanie szkół i poszczególnych klas, z których każda będzie odpowiedzialna za konkretny fragment Parku, np. odcinek szlaku, miejsce wypoczynkowe (zwiększenie indywidualnego udziału w pracach na rzecz Parku). W ciągu kilkunastu lat, kiedy młodzież dorośnie i stanie się świadomą grupą mieszkańców, proces ten doprowadzi do wzmocnienia identyfikacji z obszarem Parku jako terenem wymagającym opieki mieszkańców. Taka zmiana w strukturze mieszkańców (wieku, wykształcenia) przyczyni się do wzrostu świadomości ekologicznej, co pozwoli wyeliminować część zagrożeń związanych z turystyką.

Efektem będzie poprawa stanu środowiska, w tym ograniczenie zaśmiecania oraz niszczenia runa, ale także zwiększenie aktywności związanej z udostępnianiem Parku – wytworzą się grupy społecznych opiekunów niektórych szlaków.

Wykorzystanie projektowanej autostrady A-2 do ukazania minimalizacji konfliktów poprawi wizerunek Parku i ograniczy w świadomości potencjalnych turystów negatywne skojarzenia związane z przebiegiem nowej drogi międzynarodowej; będzie sprzyjać także edukacyjnej roli Parku.

Również ponowne utworzenie bazy dla „zielonej szkoły” poprawiłoby możliwości edukacyjne BPK.

Realizacja Parku Ekologicznego na Polu Nieborowskim przyczyni się do silniejszych związków Nieborowa i BPK, sprzyjać będzie popularyzacji BPK wśród odwiedzających Pałac, pozwoli także na wydłużenie pobytu na terenie BPK.

Zwiększenie proponowanych form aktywności turystycznej, w tym ekoturystyki przyczyni się do wzrostu ruchu turystycznego, jednak wprowadzenie odpowiedniej infrastruktury, przede wszystkim miejsc wypoczynkowych, szlaków spacerowych, a także szlaków specjalnych (przygodowych, azymutowych, chińskich itp.) ukierunkuje rozmieszczenie rekreantów.

Gwarantem odpowiedniego kierunku rozwoju dla Parku będzie informacja turystyczna dostępna na terenie Parku, która przyczyni się do jego popularyzacji.

11 PROPOZYCJE PRAC BADAWCZYCH

Rekomenduje się podjęcie we współpracy z ośrodkami naukowymi w ramach prac magisterskich, praktyk, stażów itp. następujących prac badawczych:

1. Analiza ruchu turystycznego na terenie Bolimowskiego Parku Krajobrazowego w celu weryfikacji obszarów o największej intensywności użytkowania i wytyczenia miejsc wypoczynkowych w postaci tzw. „bram do lasu”.
2. Wpływ ruchu turystycznego na degradację krajobrazu w BPK.
3. Analiza chłonności siedliskowej dla istniejących i projektowanych szlaków turystycznych.

12 LITERATURA

1. Bernat J., 1995. Ścieżki przyrodnicze Bolimowskiego Parku Krajobrazowego Wyd. Dyrekcja BPK i Stowarzyszenie Przyjaciół BPK – RCEE, Skierniewice.
2. Bernat J., 1999. Rokita ostoja bobrów, Ścieżka dydaktyczna. Wyd. Dyrekcja BPK i Stowarzyszenie Przyjaciół BPK – RCEE, Skierniewice.
3. Hejduk J., Skierniewice 1999. Kręgowce lądowe Polany Siwica, Wyd. Dyrekcja BPK i Stowarzyszenie Przyjaciół BPK – RCEE, Skierniewice.
4. Herz L., 1975. Bolimów i Puszcza Bolimowska. Wydawnictwo Sport i Turystyka. Warszawa.
5. Herz L., 1975. Żyrardów i Puszcza Wiskicka. Wydawnictwo Sport i Turystyka. Warszawa

6. Informator o obiektach edukacyjnych Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Łodzi. Dyrekcja Lasów Państwowych w Łodzi.
7. Jakubowska-Gabara J., Markowski J., (red.), 2002. Bolimowski Park Krajobrazowy, Monografia przyrodnicza. Wyd. Regionalne Centrum Edukacji Ekologicznej, Łódź.
8. Kowalczyk A., 1993. Przyrodnicze uwarunkowania wypoczynku weekendowego mieszkańców Warszawy.
9. Kucharski L., Kurzac M., Szlakiem Polan Puszczy Bolimowskiej (ścieżki dydaktyczne). Wyd. Dyrekcja BPK i Stowarzyszenie Przyjaciół BPK – RCEE.
10. Kucharski L., Pisarek W., 1996. Polany Puszczy Bolimowskiej. Wyd. Dyrekcja BPK i Stowarzyszenie Przyjaciół BPK - RCEE Skierniewice.
11. Lenkowski T., Kowalski J. K., Majecki J., 1999. Poznajemy owady lądowe Bolimowskiego Parku Krajobrazowego. Wyd. Dyrekcja BPK i Stowarzyszenie Przyjaciół BPK – RCEE, Skierniewice.
12. Majecki, J., Kowalski K., Lenkowski T., 1999. Poznajemy owady wodne Bolimowskiego Parku Krajobrazowego. Wyd. Dyrekcja BPK i Stowarzyszenie Przyjaciół BPK – RCEE Skierniewice.
13. Nastiuszonek W., 1985. Skierniewice i okolice. Wydawnictwo Sport i Turystyka. Warszawa.
14. Pytliński S., 1999. Nieborów – Siwica – Arkadia. Wyd. Dyrekcja BPK i Stowarzyszenie Przyjaciół BPK – RCEE, Skierniewice.
15. Staffa M., 2004 Szlaki w PTTK – szlaki PTTK? (w:) Gościniec , Kwartalnik PTTK nr 2 (15)
16. Włodarczyk M., 1998. Rośliny polan Puszczy Bolimowskiej, Przewodnik do ćwiczeń. Wyd. Dyrekcja BPK i Stowarzyszenie Przyjaciół BPK – RCEE Skierniewice.
17. www.lasy.com.pl/radziwiłłów
18. www.ekoturyzm.pl/bolimowski.htm
19. www.skierniewice.um.gov.pl
20. www.zyrardow.pl
21. www.bolimowskipark.pl, www.bolimowskipark.ovh.org